

Чосер Джеффри

Біографія

Чосер Джеффри (народження — 1340, Лондон — смерть 25.10.1400, там само) — англійський поет. Народився у Лондоні, у купецькій родині нормандського походження. Предки Чосера імпортували в Англію іспанські та португальські вина і були навіть офіційними постачальниками королівського двору. У 1357р. Чосер ще юнаком вступив на придворну службу, отримавши посаду пажа в асистенції дружини герцога Лайонеля, третього сина короля Едварда III. У віці 19 років Чосер узяв участь у поході Едварда III проти Франції. Поблизу Реймса він потрапив у полон, але був викуплений королем. Надалі до самої смерті Чосер обіймав низку посад при королівському дворі: виконував дипломатичні доручення у Фландрії й Італії (1370—1378), стежив за діяльністю лондонської митниці, був членом парламенту від Кентського графства, королівським доглядачем будівельних робіт, королівським лісничим тощо. При цьому Чосер залишався улюбленим придворним поетом. Однак наприкінці життя Чосер потрапив у неласку за свою відданість Джонові Гаунтському, втратив усі привілеї і помер у злиднях.

Особистість Чосера до певної міри нагадувала ренесансний тип. Поет був чудово і всебічно освіченою людиною, мав багатий життєвий досвід, цікавився як гуманітарним, так і суто утилітарним пізнанням, відзначався невичерпною енергією. Свій творчий шлях Чосер розпочав з невеликих ліричних віршів (балад, рондо, віреле тощо). Проте справжнього успіху домогся у створенні великих поем. Першим зрілим твором Чосера вважається поема "Книга герцогині" ("The Book of the Duchess", 1369).

Як і багато інших творів середньовічної словесності, "Книга герцогині" є своєрідним літературним "видінням" у формі сну. Джерелом поетичної візії стала реальна подія придворного життя — рання смерть дружини поетового покровителя, Джона Гаунтського. Поет ідеалізував портрет леді Бланш у куртуазному дусі: герцогиня одухотворена, шляхетна, весела серцем. Її образ винятково добре впливав на усіх довколишніх, а для поета він був джерелом натхнення. Чосер зізнається, що "вісім років" віддано і безнадійно кохав Бланш, підкреслюючи чистоту і піднесеність своїх почуттів. Таким чином, намагаючись розрадити вдівця, він щиро поділяє його горе. Розвиваючи у поемі тему кохання, Чосер вдається до ремінісценцій із уже перекладеного ним "Роману про Троянду". Однак навіть у цьому, елегійному за характером, творі Чосера збагачує куртуазну традицію гумористичним елементом — окремі дослідники творчості поета (М'юзкебін, Робертсон, Гарднер та ін.) навіть вважають за доречне вести мову про своєрідний "елегійний гумор" оповідача. Прикметною рисою поеми є також авторська самоіронія: поет змальовує себе людиною, якій страшенно не щастить у коханні, він нерідко потрапляє у кумедні ситуації. Можна сказати, що вже у "Книзі герцогині" починає простежуватися тенденція до синтезу французької куртуазної і міської комічної традицій. Утім, впадає в

око і певна самобутність поета в межах куртуазної "норми": зокрема, привертає увагу заміна ситуації адюльтеру ідеєю законного одруження та кохання у шлюбі. Чорний рицар саме тому і не знаходить розради, бо він був по-справжньому щасливий у шлюбі. На думку Чосера, взаємне кохання, освячене шлюбом, здобуває повну свободу розвитку і вираження.

Уже в першій поемі вельми помітним є прагнення Чосера підняти будь-яку тему на рівень філософського узагальнення, не випадково його вважають одним із фундаторів філософської поезії в Англії. У "Книзі герцогині" переплітаються роздуми про життя і смерть, смерть і кохання, незборимість природних законів і рекомпенсаційні можливості пам'яті й уяви. Поема вражає тональним розмаїттям: від жартівливої іронії до епічної серйозності і високого пафосу. У цій багатотональності виявилася нова психологічна орієнтація мистецтва, яке намагалося передати динамічність і суперечливість душевного стану персонажів.

Можна сказати, що кожен новий твір Чосера перетворюється на художній і філософський пошук, який часто здійснюється як зважування альтернатив. Зокрема, Чосер застосовує цей прийом у "Домі слави" ("The House of Fame"), де можна зауважити відлуння диспуту між "реалістами" і "номіналістами", у якому порушувалися питання значної філософської і практичної ваги. "Реалісти" виступали прибічниками пріоритету "загальних ідей". Що ж до "номіналістів", то їх передусім цікавили "одиночності", конкретні речі у своєму матеріальному втіленні, так само, як і проблема їхнього сприйняття й оцінки, що здійснюються шляхом спостереження та експерименту. Стосовно ж найвищих божественних істин, то, визнаючи їхній абсолютний характер, "номіналісти" відмовлялися підходити до них з критеріями розуму. У своїй поемі Чосер показав антитезу "авторитету" і "досвіду", відстоюючи ідею єдності живого життя. Визнаючи доцільність авторитету і досвіду, він підкреслює їхню взаємозалежність і взаємодію. Щоправда, поета все-таки більше цікавить "досвід", живе життя. З гумором передає він муки філософа, котрий утішається "страшною радістю" пізнання, але неминуче змушений замислюватися над новими таємницями і загадками, страждаючи від усвідомлення швидкоплинності екзистенції, яка сама по собі обмежує пізнання. А проте життя залишається принадним завдяки своїй непередбачуваності, новизні та коханню. Це має для Чосера особливо вагоме значення. У дусі Боеція поет розуміє кохання як універсальний закон. Свого часу Чосер переклав "Розраду філософією" Боеція і протягом усього життя вельми цінував творчість цього мислителя, не раз звертався до його ідей у своїх творах.

Наступна поема — "Пташиний парламент" ("The Parliament of Fowls", 1381-1382) свідчить про загострення інтересу Чосера до публіцистичної проблематики. Поема містить політичну алегорію: хижі птахи уособлюють собою високу аристократію, водяне птаство — купців, зерноїдні птахи — маломаєтну не титуловану аристократію, а птаство, що живиться хробаками, — міщан. Характер зображення алегоричних персонажів свідчить про те, що Чосер трохи зневажливо ставиться до палати громад, де урядують хижі птахи, влада яких стає дедалі сильнішою. Проте він вважає таку

ситуацію закономірною, адже розширення політичних свобод призвело до неабиякого сум'яття. Лише зусиллями хижих птахів вдається покласти край сварці, що вибухнула у "пташиному парламенті", і особливим авторитетом користується сокіл, сильний і шляхетний птах, обраний за допомогою "відкритих виборів". Таким чином, можна сказати, що змальовуючи плоди вільнодумства, Чосер трохи побоювався їх. Треба також зазначити, що у структуру цієї політичної сатири органічно увійшла куртуазна тема: сватання трьох орлів до орлиці. Обговорення цієї ситуації учасниками пташиного парламенту породжує численні комічні ефекти і призводить до традиційної суперечки про кохання. У ній, однак, нема переможця, який би став речником панівної істини. Чосер висловлює думку про те, що кохання непідвладне упередженим міркуванням, завжди незбагненне, несподіване, парадоксальне.

Власне, саме такий характер кохання Чосер зумів блискуче відтворити у поемі "Троїл і Крессіда" ("Troilus and Cressid", 1385). На початку поеми Троїл вельми скептично ставиться до кохання — воно його не цікавить. Але ці упереджені думки героя розлітаються на друзки, коли Троїла захоплює справжнє почуття.

Чосерівська поема про кохання та злигодні долі, які руйнують це високе почуття, відзначається неабиякою психологічною переконливістю. Індивідуальними є характери персонажів, шляхи розвитку та форми виявлення їхніх почуттів. Крессіда, юна вдова, щиро і пристрасно закохавшись у Троїла, невдовзі доволі легко здається під ударами долі і знаходить собі нового улюбленця. Царевич Троїл, незламний у своїх почуттях, намагається компенсувати втрату кохання помстою ворогові, але це не розраджує його. У поемі також вирізняється образ Пандара, дядечка Крессіди. Цей персонаж забарвлює драматичну історію кохання комічними елементами. Досвідчений у свашкуванні жартівник, шляхетний і хитромудрий дотепник, він допомагає закоханим серцям поєднатися. Дуже прикметною є мова Пандара, щедро пересипана прислів'ями та приповідками. До певної міри цього героя можна вважати попередником майбутніх шекспірівських персонажів: Меркуціо, Фальстафа й ін. Та й узагалі чосерівська поема привернула увагу В. Шекспіра, і свого часу він запропонував власну поетичну інтерпретацію сюжету "Троїла та Крессіди".

Створивши образ невірної коханої (Крессіда), у наступному творі Чосер наче намагається спростувати негативне уявлення про жіночу природу. До збірки "Легенда про добрих жінок" ("The Legend of Good Women") поет включає розповідь про міфологічних та історичних героїнь (Аріадна, Філомела, Медея, Лукреція, Клеопатра й ін.), прославляючи їх за відданість у коханні, незважаючи на зраду чи смерть їхніх чоловіків або коханих. Жертви кохання, людської пристрасті, ці героїні прирівнюються поетом до мучениць за християнську віру. "Легенда про добрих жінок", як і "Троїл та Крессіда", свідчать про плідне засвоєння Чосером античних літературних традицій, передусім досвіду Овідія ("Метаморфози", "Героїди") і Вергілія ("Енеїда"). Очевидно, що Чосер також ґрунтовно опанував італійську традицію Відродження ("Про преславних жінок", "Філострато" Дж. Боккаччо). Завдяки збірці Чосера "Легенда про добрих жінок" англійська література отримала новий жанр — віршовану наративну

новелу світського характеру. Жанр виник у результаті синтезу і трансформації принаймні двох форм: класичної легенди (передусім Овідієвої, а також почасти Боккаччо), а також легенди агіографічної (найвідомішим зразком є "Золота легенда" Я. Ворагінського).

У легендах Чосер привертає увагу їхня новелістична структура: у сюжеті виразно простежуються зав'язка, кульмінація, розв'язка. Розповідь вирізняється лаконізмом викладу й ефектним зображенням вирішальних моментів дії. "Легенду про добрих жінок" можна розглядати як закономірний етап перед створенням "Кентерберійських оповідань". Уже в "Легенді" наративний елемент підпорядковується завданням зображення характеру. І все ж у цій поемі Чосер іще не досягнув справжньої різноманітності й індивідуальності персонажів. Уповні розкрити свою майстерність поетові вдалося у "Кентерберійських оповіданнях" ("The Canterbury Tales", 1387—1400).

Свою найславетнішу книгу Чосер створює на ґрунті вже випробуваного ним прийому: кшталтування нового розповідного комплексу здійснюється на основі відомих типів розповіді. Як жанротворні елементи у "Кентерберійських оповіданнях" функціонують фаблію, лицарський роман, проповідь, житіє тощо. При цьому в циклі також доволі часто трапляється іронічне обігрування знайомих жанрових форм. Чосер уперше в англійській літературі вдався до створення пародійних форм, зокрема, він експериментує з мистецтвом "писати кепсько". Навмисною художньою безпорадністю відзначаються у нього "Розповідь лікаря", "Розповідь про сера Топаз", "Розповідь економа" й ін. Цей наративний прийом повинен був характеризувати авторів названих оповідань як людей, непридатних для виконання художніх завдань і загалом обмежених, незважаючи на їхні зовнішню самовпевненість і хизування вченістю. Застосування цього прийому створює ефект природності: у літературному змаганні між прочанами хтось неодмінно повинен був зазнати поразки, адже всі люди мають різний досвід та здібності, у тому числі й розповідні. "Кентерберійські оповідання" в цілому відтворюють розмаїття людської природи, неповторність індивідуального досвіду і, відповідно, суб'єктивність людського світосприймання.

Багато героїв Чосера висловлюють свій погляд на світобудову та її закони. Приміром, в "Оповіданні рицаря" лунає думка про справедливість і милосердя божественного провидіння, яку поділяє і сам Чосер. Натомість мажордом, сам будучи злостивою людиною, змальовує іншу картину світу: на його думку, люди зазнають максимуму зла, яке здатні заподіяти їм вороги. А мірошник вважає, що кожна людина отримує різну віддачу і, як правило, відповідно до своїх вчинків. Чосер показує, що можна дотримуватися тієї чи іншої точки зору, але при цьому не існує гарантії, що ти переконав інших. Через характер спілкування своїх прочан Чосер демонструє, що розуміння між людьми дуже нестабільне й обмежене. Словесні пересварки між його персонажами красномовно свідчать про це.

Проте в "Кентерберійських оповіданнях", окрім фрагментів, що стилізують мистецтво "писати кепсько", є яскраві, блискучі, сповнені драматизму розповіді.

Зокрема, дуже цікавим є "Оповідання продавця індульгенцій", що йде одразу ж після "Оповідання лікаря", людини, судячи з усього, доволі порядної. Що ж до постаті продавця індульгенцій, то перед нами очевидний негідник, який не приховує своїх нищих вчинків і хитрощів, не стримує своїх сумнівних інстинктів. Приміром, він намагається загравати з власником таверни Гаррі Бейлі, не на жарт розлютивши його. Але поза тим Чосер показує, що взаємини між талантом і моральністю можуть бути вельми химерними. Яким би огидним і підлим не був продавець індульгенцій, розказана ним історія є справжнім шедевром.

"Оповідання продавця індульгенцій" є чудовою варіацією на сюжет старовинної легенди про чуму. Оповідач відтворює таємничу, похмуру атмосферу: бренькають гітари у темній таверні, троє гульвіс зустрічаються з дивним старцем у чорному вбранні, який приголомшує їх своїми страшними пророцтвами. Проте знищує героїв не чума чи якась вища сила, а їхня власна жадоба до грошей, яку добре розуміє сам оповідач, продавець індульгенцій. Незаперечною майстерністю викладу вирізняються також "Оповідання монастирського капелана", "Оповідання слуги каноніка" та багато інших. Чосер нерідко розташовує поруч різні зі стилістичного погляду фрагменти, досягаючи за допомогою такого контрасту різноманітності і жвавості розповіді. Значною мірою захоплива барвистість "Кентерберійських оповідань" пояснюється також активним використанням іронії, то очевидної, то прихованої, але завжди незлостивої і поблажливої. Прикметно, що цю іронію Чосер поширює і на самого себе, як учасника дії, так і оповідача, створюючи таким чином вельми виразний іронічний автопортрет.

У "Кентерберійських оповіданнях" Чосер порушує різні теми, демонструючи різний підхід до їхнього вирішення. Проте, як і в попередніх творах, тема кохання і тема жінки набувають у поемі першорядного значення як запорука повноти буття, хай і сповненого драматизму:

Благаю, щоб Господь коханням наділив
Усіх, хто дорого за нього заплатив!
Якби ж то Бог-Творець так дарував
Кохання тим, хто так його придбав!
При цьому важливо, що Чосер захищає ідею вільного почуття, у тому числі й у шлюбі. Характерним з цього погляду видається, приміром, "Оповідання Франкліна". У ньому щасливе подружнє кохання порівнюється з любов'ю божественною. У шлюбі, в якому кожен член подружжя здатний відмовитися від тиранічного тиску на іншого, коли є схильність до прощення та терпіння, кохання ототожнюється з Господньою любов'ю до людей, самовідданою і милосердною:

Як все духовне, любов вільна,
І кожна достойна жона.
Коли ж Чосер розказує про чоловіків, які пригнічують жінок і "замикають їх до клітки" ("Оповідання мірошника", "Оповідання мажордома", "Пролог батської ткалі", "Оповідання купця", "Оповідання економа"), то завжди стає на бік дружини, засуджуючи поведінку ревнивого чоловіка. Поет також прагне спростувати соціальні упередження в царині кохання. Нерівний шлюб, але з порядною жінкою, на думку Чосера, нерідко виявляється не перешкодою, а запорукою досягнення щастя ("Оповідання студента"). Автор вважає, що люди мають

право претендувати на "шляхетність" залежно від своїх душевних якостей. Цю важливу думку дещо пишномовно обіграє героїня "Оповідання батської ткалі", повчаючи свого чоловіка, юного рицаря.

З виразною симпатією і без понижувальних деталей показані в "Кентерберійських оповіданнях" образи селянина, сільського священника, бідного студента — чесних людей, які живуть відповідно до своїх переконань. Усього ж у поемі діють 29 персонажів. Ці люди мають дуже різний соціальний статус, у лондонській таверні зібралися рицар, капелан, ткаля, чернець, лікар, правник, мірошник, студент, економ, слуга, купець тощо. Чосер стоїть біля витоків характерологічної традиції в англійській літературі. Саме у його поемі різноманітні характери вперше набули яскравого, рельєфного втілення, зберігаючи неповторний зовнішній вигляд, манери, уявлення, індивідуальність мовлення. При цьому Чосер створив не осібні характери, а зумів об'єднати їх певною структурою взаємодій.

Знаменно, що всі персонажі є прочанами. Піліgrimська тема набула в англійській літературі XIV ст. значного поширення. І в "Кентерберійських оповіданнях" вона є атрибутом, який яскраво передає дух часу. Змальовуючи своїх піліgrimів, Чосер відтворює картину суспільства, охопленого тотальним рухом, зорієнтованого у ще доволі невиразне майбутнє. На цьому шляху різні соціальні верстви вступили у тісну взаємодію, яка збагачує їхній досвід і орієнтири. Структурна основа піліgrimства зближує головні твори Чосера і В. Ленгленда. Але у Ленгленда ця тема набула умовнішого, абстрактнішого втілення. Натомість Чосер надав їй реалістичних рис, поживавив національними особливостями та реаліями. Дія "Кентерберійських оповідань" відбувається у Саутваркському передмісті Лондона, у заїжджому дворі "Табард", де якогось квітневого дня збирається гурт прочан, щоби вирушити до могили одного з найушлавлених святих Англії — Томаса Беккета у Кентербері. Але прочани не надто переймаються аскетичними настроями, і ця обставина віддзеркалює реальний дух епохи. Сучасник Чосера, один з прибічників реформаційного руху лоллардів на ймення Торпе, обурювався тим, що прочани збираються разом і вирушають у Кентербері не так для того, щоби молитися, а щоб розважитися: "Дорогою вони співають світських пісень і грають на музичних інструментах, а коли вони проходять через місто, то на вулицях зчиняється страшенний гамір від їхнього співу, музики та собачого гавкоту".

На матеріалі проаналізованих творів Чосера видно, що, спираючись на існуючу літературну традицію, він успішно розвинув і збагатив її, зорієнтувавши на відтворення різноманітності світу і цінності неповторної людської індивідуальності. Відтак його творчість стала яскравим явищем англійської культури епохи, що передувала Відродженню.